

Nəriman Nərimanov həqiqəti

Nəriman Nərimanov bir ədib kimi Mirzə Fətəli Axundzadə məktəbinin ilk davamçılarından olmuş, realist ədəbiyyatımızın inkişafında, onun qabaqcıl ideyalarla zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Cəmiyyəti inkişafdan saxlayan mürtəcə adət-ənənələri, dini fanatizmi, istibdadı tənqid, inkişafı, tərəqqini, mədəni yüksəliş və azadlıq ideyalarının tərənnümü onun bədii əsərlərinin əsas qayəsini təşkil etmişdir.

Azərbaycanın görkəmli ictimai-siyasi xadimi, yazıçı və publisist, həkim Nəriman Nərimanovun anadan olmasından 155, vəfatından 100 il ötür

Görkəmli dövlət xadimi, ədib 1870-ci ildə Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. Qardaşından, əmisindən yazıb-oxumağı öyrənmiş, Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif nümunələri ilə tanış olmağa başlamışdır.

1882-ci ildə Nəriman Nərimanov Qori şəhərindəki Zaqafqaziya Müəllimlər Seminarıya daxil olmuşdur. Azərbaycan, rus və Avropa ədəbiyyatı klassiklərini həvəslə öyrənmişdir. Ədəbiyyat sahəsində ilk tələmə təcrübələri də bu illərə təsadüf etmişdir.

İlklərin müəllifi

Seminaryanı başa vurduqdan sonra Nəriman Nərimanov Tiflis quberniyasının Qızılhacılı kəndinə müəllim təyin olunur. Bu kənddə keçən birillik müəllimlik fəaliyyəti ona kəndlilərin ağır həyat və məişəti ilə tanışlıq imkanı yaradır. O, bütün gücünü ortaya qoyaraq bu təbəqə arasında maarifi təbliğ etməyə, onları düzgün istiqamətlərə yönəltməyə çalışır. Hələ Qori Müəllimlər Seminarıyasında yazmağa başladığı "Nadanlıq" dramını tamamlamaqda kənd həyatı ona zəngin material verir.

Qızılhacılı məktəbində bir il çalışdıqdan sonra Bakıya köçən N.Nərimanov burada özəl proqimnaziyada, hələ realni məktəbdə müəllim kimi fəaliyyətini davam etdirir. Bakıda yaşayıb çalışması ona o dövrdəki qaynar ictimai-siyasi mühitə daxil olmaq imkanı verir.

Nəriman Nərimanov qabaqcıl Azərbaycan ziyalılarının köməyi ilə 1894-cü ildə Bakıda ilk dəfə olaraq kütləvi xalq qiraətxanası açır. Qısa müddətdə həmin qiraətxana şəhər ziyalıları arasında çox böyük rəğbətlə qarşılınır. Şəhər sakinləri burada təkcə qəzet-jurnal, kitab oxumurdular. Nəriman Nərimanovun rəhbərliyi ilə tez-tez toplantılar təşkil olunur, yeni əsərlərin müzakirəsi aparılırdı. Bundan başqa, qiraətxanada yoxsul tələbələrə, şagirdlərə kömək məqsədilə xeyriyyə teatr tamaşaları da oynanırdı. Bütün bunlara yanaşı, Nəriman Nərimanov dərslilər tərtib edir, bədii əsərlər və publisistik məqalələr yazırdı. Görkəmli ziyalının Azərbaycan dili qrammatikası, ruslar üçün Azərbaycan dili və azərbaycanlılar üçün rus dili dərsliləri məhz həmin dövrdə yaranmış, müəllimlərə, tələbələrə bu iki dili qarşılıqlı şəkildə öyrənməkdə çox böyük fayda vermişdi.

Azərbaycandilli əhalini mühüm siyasi hadisələrə, ölkə daxilindəki vəziyyətlə tanış etmək üçün N.Nərimanov "Təzə xəbərlər" adlı qəzet, "Sovqat" və "Məktəb" adlı jurnalların nəşri barədə də məsələ qaldırmış, lakin hökumət idarələri tərəfindən bu xahişlər müxtəlif bəhanələrlə rədd edilmişdi.

Yazıçılıqdan həkimliyə

Bu dövrdə Nəriman Nərimanov ədəbiyyat və incəsənət sahəsində yorulmadan çalışırdı. 1894-cü ildə o, "Nadanlıq" pyesini, 1895-ci ildə "Dilin bəlası, yaxud Şamdan bəy" komediyasını, 1896-cı ildə məşhur "Bahadır və Sona" romanını birinci hissəsini, 1899-cu ildə isə

"Nadir şah" faciəsini nəşr etdirir, görkəmli rus yazıçısı N.V.Qoqolun məşhur "Müfəttiş" komediyasını Azərbaycan dilinə tərcümə edir.

Nəriman Nərimanovun fəaliyyəti Azərbaycan teatr incəsənətinin keçdiyi yolla birbaşa bağlıdır. O, aktyor dəstələri ilə yaxından əlaqə saxlayaraq onların Bakıda verdikləri tamaşalara rəhbərlik edir, Azərbaycan qəzalarına da gəldirdi.

Nəriman Nərimanov 1902-ci ildə Odessa Universitetinin Tibb fakültəsində daxil olur. 1908-ci ildə universiteti bitirərək Bakıya gəlir və şəhər xəstəxanasında işə düzəlir. 1913-cü ildən Qara Şəhər xəstəxanasında həkimlik edir. Həkimlik fəaliyyəti ilə yanaşı, 1913-cü ildə "Pir", 1915-ci ildə "Bir kəndin sərgüzəşti" hekayələrini yazır, mətbuat səhifələrində ədəbi hadisələr, ayrı-ayrı tamaşalar haqqında məqalələri işıq üzə görür.

Cəmiyyət və insan mənzərələri ilə zəngin dramaturgiya

Ədibin yaradıcılığında onun dram əsərləri xüsusi yer tutur. Bu əsərlər cəmiyyət və insan mənzərələri ilə zəngindir. 1894-cü ildə nəşr olunmuş "Nadanlıq" dramında XIX əsr kəndinin dəhşətli ictimai mənzərəsi əks olunur. Əsərdə kənd müəlliminin çəkdiyi ağır əzab və iztirablər təsvir edilir. Dramın müsbət qəhrəmanı Məhəmməd ağa müəllim hər işdə tərəqqiyə çalışır, kəndlilərə yol göstərir. Ona kömək edən gənc Ömər isə Məhəmməd ağanın silahdaşdır. Savadlı, xeyirxah və fədakar olmasına baxmayaraq, hamı Ömərdən üz döndərir. Hətta qaçaq qardaşı Vəli də ona düşmən kəsilir. Ömər fanatiklərin əlində faciəli şəkildə həlak olarkən deyir: "...məni... nadanlıq..., avamlıq, bimerifətlik güllələdi. Bunlar hamısı... Ah... adamı... heyvan edərmiş! Ah, nadanlıq..."

1895-ci ildə çapdan çıxmış "Dilin bəlası, yaxud Şamdan bəy" əsəri ədəbin ilk və son komediyasıdır. Əsərdə o dövrdə özünü ziyalı adlandıran müəyyən ünsürlərin əxlaq pozğunluğu, pul, şöhrət ehtirası, mənəvi boşluğu, lovğalığı, satqınlığı və xəyanəti ifşa olunur. Ədib təmaşaçıları "Nə tökərsən əşina, o da çıxar çaşığına" məsəli üzrə gedərək bədnam əməllərin mütləq bədnam bir aqibətə gətirib çıxaracağına inandırır. Əsərdə müsbət qəhrəmanlar əksəriyyət təşkil edir. Onlar hadisələrin gedişinə istiqamət verir və qələbə qazanırlar. Halbuki bu cəhət ənənəvi komediya üçün xarakterik deyil. Ədib ifşa yolu ilə belə bir nəticəyə gəlir ki, xoşbəxtliyə, səadətə mütərəqqi qüvvələrin birliyi, ittifaqı ilə çatmaq olar.

Nəriman Nərimanov dramaturgiyasının ən kamil və yetkin əsəri şübhəsiz ki, 1899-cu ildə çapdan çıxmış "Nadir şah" tarixi faciəsidir. Bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi dramın ilk nümunəsidir. Hadisələri müasir dövrün tələbləri baxımından mənalandırmaq, senzura şəraitində müəyyən mətləblərə tarixi dor geyindirmək meyli Mirzə Fətəli Axundzadənin ədiblərə verdiyi məşhur məsləhətdir. Nəriman Nərimanovun

məhız Nadir şah obrazına müraciət etməsi də təsadüfi deyildi. Nadir şahın tarix səhnəsində zühuru o dövrün mütləqiyyət qanunlarına zidd gəlirdi. Çünki Nadir şah hakim sülalədən çıxmamışdı, taxt-tacı varis qismindən sələflərindən qəbul etməmişdi. O, xalq içindən gələn tarixi bir şəxsiyyət idi.

Ədib isə tarixi fakta, həqiqətə birtərəfli yanaşmamış, Nadir şah obrazına etinasız qalmamışdı. Onun qəhrəmanı taxt-tac sahibi olsa da, öz dövrünə görə mütərəqqi düşüncəli bir insan idi, rəhbərlik etdiyi dövlətdə islahatlar aparmaq üçün aydın planları vardı. O, tutdu-ğu yüksək mövqeyin məsuliyyətini, əhəmiyyətini bilən, ölkə həyatını düşünən ayıq bir adam idi.

Bir çox cəhətlərinə görə "Nadir şah" faciəsini 1905-ci ilə qədər senzura təmələyə qoymağa icazə verməmişdi. Çar məmurları əsərdə kənar bir adamın şah mərtəbəsinə gəlməsini "qanunsuz" və təhlükəli sayırdılar. Amma sonrakı illərdə əsər Zaqafqaziya və İran səhnələrində çox oynanılmış, Azərbaycan teatrinin repertuarında da mühüm yerlərdən birini tutmuşdu.

Bədii nəsr tariximizdə
yeni mərhələ

Nəriman Nərimanovun bədii nəsrinə həm ədəbin öz yaradıcılığında, həm də realist ədəbiyyatın inkişafı tarixində əhəmiyyətli yer tutur. Doğrudur, o, böyükhəcmli romanlar, povestlər yazmamışdır. Amma məsələ heç də sayda və həcmdə deyil, məhz bədii dəyərde, məzmunudur. XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan bədii nəsrinə əsasən kiçikhəcmli, dərinməzmunlu, ictimai yaralanı cərrahiyyə üsulu ilə kəsib atmağa çağıran, oxucunu əyləndirməyə, məşğul etməyə yox, düşündürməyə, qayğı çəkməyə yönəldən tutarlı, təsirli əsərlərdən ibarət olmuşdur.

Bu yaradıcılıq yolu ilə irəliləyənlərdən biri də məhz Nəriman Nərimanov idi. Onun "Bahadır və Sona" (1896-1908) romanı, "Pir" (1913) povesti, "Bir kəndin sərgüzəşti" (1915) hekayəsi ədibin bizə məlum olan bədii nəsr nümunələridir. "Bahadır və Sona" Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk romandır. Qoyulmuş ideyaların cəsarətlə təbliği, bədii forma gözəlliyi, maraqlı, sadə və təbii hekayə üslubu, hadisələrin sürətli inkişafı, tam və bitkin süjet, aydın xarakterlər, sağlam lirika, dilçatqanlıq romanın əsas bədii keyfiyyətlərindəndir.

"Pir" povesti Nəriman Nərimanovun dini mövhumata qarşı yazdığı maraqlı əsərlərindən biridir. Xurafatı təmsil edənlər mühitində insani hissələrin, qabaqcıl meyllərin necə müdhiş zərbələ-rə məruz qaldığını, necə ağır məngənə-də sıxıldığını göstərən bu əsərdə müx-təlif zümrələrdən olan surətlərə rast gəlmək olar.

1915-ci ildə "Açıq söz" qəzetində ədibin "Bir kəndin sərgüzəşti" hekayəsi də təfriqə şəklində çap olunmuşdu. Hekayədə kənd yerlərində mənəvi-əxlaqi dəyərlərdən məhrum şəxslərin bədnam əməlləri ifşa olunur. Kəndin bir tərəfinə sahiblənmiş Əmi adlı obraz adamları

ələ almaq üçün zahirən çox mülayim, rəhmli, xoşsifət görünür. Aclara guya əl tutur, əslində isə yoxsul kəndlilərə sələmlə pul verir. Ancaq borcun vədəsi çatanda, kəndlilərin ödəməklə bacarığı olmayanda, yoxsulların torpağı ələdən çıxır, Əminin dövləti artır. Hekayədə ədibin ikinci tənqid hədəfi tənbəllik və avamlıqdır. Əmi kimilərin toruna düşməmək üçün müstəqil yaşamaq, biliklərlə silahlanmaq, öz hüquqlarını tələb etməyi bacarmaq lazımdır.

İnsan və onun yaradıcı zəhməti, mə-nəvi qüdrəti Nəriman Nərimanovun əsərlərində həmişə yüksək tutulur. Şəxsiyyət azadlığı, insanın heysiyyət və şərafət ucalığı onun povest, roman və hekayələrində də, şəxsi həyatında da bö-yük ideal və zəruri tələb olmuşdur.

Nəriman Nərimanovun ədəbi irsində onun ədəbi-tənqidi məqalələri, publisistik əsərləri də mühüm yer tutur. O, usta bir dramaturq, mahir bir nasir olduğu kimi, alovlu, gözəl bir publisist idi. Doktorun mədəniyyət, maarif, təربيə, sənət, ədəbiyyat, dil, əlifba, iqtisadiyyat və siyasət məsələlərinə aid bir sıra maraqlı əsər və fikirləri var ki, vaxtilə ictimai-siyasi mühitdə çox böyük əks-səda doğurmuş və indi də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Azərbaycanın bir çox görkəmli yazıçı və mütəfəkkirləri kimi Nərimanov da ədəbiyyat və incəsənətin böyük ictimai təsir vasitəsi olduğunu döənə-döənə qeyd etmiş və göstərmişdir ki, kütlələrin siyasi şüurunun düzgün formalaşmasında sənətin çox böyük əhəmiyyəti vardır.

İdeologiyaların fövqündə olan irs

1925-ci il martın 19-da 54 yaşında Moskvada vəfat etmiş Nəriman Nərimanov haqqında bəzən birmənalı olmayan rəylər irəli sürülür. Bunun əsas səbəbi qatı marksist olmuş doktor Nərimanovun siyasi görüşləridir. Bununla belə, Nəriman Nərimanov kimi şəxsiyyətlərə bu günün tarixi reallıqlarından deyil, onların yaşadıkları zamanın gerçəkliklərindən çıxış edərək qiymət vermək lazımdır.

Doktor Nərimanov elə bir dövrün yetirməsi idi ki, onda bütün dünyada insanları əzən, təhdid edən problemləri həlli üçün müxtəlif ideologiyaların, baxışların mübarizəsi gedirdi. Bu ideologiyaların hər birinə on milyonlar insan tapınımışdı. Nəriman Nərimanov da milyonlarla həmfikri kimi dünyanın gələcəyini marksizmin qələbəsində görürdü. Amma sonrakı illərin tarixi gerçəklikləri marksizmə inanmış insanların, o cümlədən Nəriman Nərimanovun ümidlərini puça çıxardı. Yanıldığını ömrünün son illərində özü də hiss etdi.

Bizim üçün isə ən mühümü Nəriman Nərimanovun ictimai fikir tariximizdə yaratdığı müərəqqi ilkər, ortaya qoyduğu zəngin irsdir. Bu irs aid olduğu xalqa, yurda bəsbütün sevgidən ibarətdir və həmin sevgi bütün ideologiyaların da, siyasi baxışların da fəvqindədir.

*İradə ƏLİYEVƏ,
"Azərbaycan"*